

УДК 94(477.8) "19"1940-1950

С 31

Михайло СЕНЬКІВ

ДУХОВНЕ ЖИТТЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА

(друга половина 40 – початок 50-х рр. ХХ ст.)

У статті показано, що духовне життя західноукраїнського селянства у досліджуваній період було неоднозначним і суперечливим. Сотні тисяч селян подолали неписьменність та малописьменність, здобули початкову, семирічну, середню й вищу освіту. Зріс їхній культурно-технічний рівень. Водночас радянська влада нищила національну свідомість, християнську мораль, селянський уклад та побут, насаджувала комуністичну догматику.

Ключові слова: західноукраїнське село, селянство, освіта, культосвітні заклади, духовне життя.

Упродовж тривалого часу радянська історіографія тенденційно розкривала культурне будівництво на селі. За роки незалежності України з'явилися праці О.Рубльова і Ю.Черченка [11], В.Пашенка [9], В.Юрчука [13], Ю.Шаповала і В.Даниленка [12] та інших, в яких з нових концептуальних позицій переосмислюється духовна сфера. Зокрема, у монографії О.Рубльова і Ю.Черченка проаналізовано долю західноукраїнської інтелігенції, яка мала значний позитивний вплив на селянство. У розвідці В.Юрчука висвітлено розвиток культури в Україні у післявоєнний період. В.Пашенко відтворив сторінки церковної історії у 1941 – 1964 роках. Ю.Шаповал і В.Даниленко віддзеркалили розвиток культури на західноукраїнських землях у перші повоєнні роки. Однак соціальний зріз досліджуваної проблеми в них розкрито побіжно. Автор робить спробу заповнити цю прогалину.

У досліджуваний період у духовній сфері тоталітарний режим прагнув утвердити в західноукраїнському селі радянський світогляд, зокрема марксистсько-ленінську ідеологію. Одним із дієвих засобів реалізації цього завдання став розвиток освіти. Радянська влада зробила доступ до знань відкритим. Не лише діти, а й доросле населення заохочувалося до освіти. Держава вкладала великі кошти у розвиток матеріальної бази початкової, середньої і вищої школи. Українська мова стала домінуючою в навчальних закладах.

Надаючи пріоритет освіті, тоталітарний режим переслідував низку цілей. По-перше, прагнув налаштувати навчання та виховання дітей на основі комуністичної догматики. По-друге, сформувати із місцевих мешканців велику армію інтелігенції, яка мала стати активним пропагандистом радянського способу життя. По-третє, завдяки розгалуженій мережі шкіл для неписьменних охопити ідеологічним впливом доросле населення. По-четверте, переведення шкіл на українську мову навчання мало закласти основу широкого запровадження в майбутньому російської.

Нагадаємо, що в 1939 р. у Західній Україні працювало лише 135 українських шкіл, 34,2 відсотка населення було неписьменним, а серед студентів вищої школи українці становили 3 відсотки [12, 349]. Не ліпша ситуація була на Буковині та в Закарпатті.

Післявоєнний період ознаменувався бурхливим ростом загальноосвітніх шкіл. У 1945 – 1946 навчальному році в західному регіоні України у сільській місцевості працювали 5676 шкіл, де навчалось 681,1 тис. учнів [1V, 9, 11, 20, 24, 26, 28, 23]. Однак поза школою ще залишалося багато дітей шкільного віку: у Волинській області – 16 тис., в Дрогобицькій – 11,6 тис., у Закарпатській – 8,1 тис. Абсолютна більшість їх припадала на сільську місцевість [4, 78].

Це було зумовлено рядом причин. Зокрема, бракувало вчителів, давали себе знати матеріальні труднощі післявоєнного періоду. Багато дітей не могли навчатися через віддаленість шкіл, розкиданість населених пунктів, особливо у гірських районах Дрогобицької, Станіславської, Закарпатської та Чернівецької областей.

Для того, щоб охопити навчанням усіх дітей шкільного віку, розпочали будувати школи-інтернати або створювати їх при школах (гуртожитки). Шкільні гуртожитки мали особливе значення у сільських районах з великою територіальною протяжністю, з невеликими населеними пунктами. Так, у Закарпатській області в 1948 – 1949 навчальному році вони були організовані при 35 школах для 2353 учнів [2, 142, 143].

Крім того, за рахунок грошових та натуральних надходжень від державних і громадських організацій, підприємств, господарств, а також у результаті внесків батьків створювали фонди всеобучу, які допомагали розв'язувати багато матеріально-побутових проблем. Значна частина засобів всеобучу використовувалася для підвозу дітей в школу, на забезпечення їх одягом, взуттям, гарячими сніданками. Все це сприяло залученню до школи дітей бідняків та інвалідів війни.

З метою забезпечення навчального процесу кадрами станом на 1 січня 1946 року із східних областей відряджено 2609 учителів, 7386 випускників педагогічних ВНЗ і педучилищ, завезено понад 976 тисяч підручників. Радянський режим нав'язував тоталітарну форму освіти. Відкидалися найменші регіональні та національні особливості. На основі радянських державних програм впроваджувалися заідеологізовані підручники і посібники. Характерним елементом у західноукраїнському селі на той час став величезний загін учителів, відряджених зі східних областей.

Для швидкої адаптації місцевих педагогів до радянської системи освіти здійснено низку заходів. Зокрема, у Львові в січні 1945 року проведено нараду працівників освіти західних областей України, у якій брали участь понад 1000 вчителів, у березні – завідувачів районними відділами народної освіти з участю 400 осіб. Створювалася розгалужена система курсової підготовки [14, 149 – 155].

Розгорталася будівництво шкіл. Їх зводили в основному методом “народної будови”. Справді героїчна праця селян, пройнята турботою про своїх дітей, сприяла тому, що в 1950 р. в західному регіоні України було майже чотири тисячі шкіл. У сільській місцевості за парти сіли 987,8 тис. учнів. У 1950 – 1951 навчальному

році у школах західних областей працювало понад 60 тис. вчителів, тобто майже шестеро більше, ніж у довоєнний період. Початковою освітою було охоплено практично всіх дітей шкільного віку, кількість учнів у 5–10 класах збільшилася майже утричі [1, 429; 8, 360].

Поряд із денними відкривалися початкові та семирічні школи сільської молоді, а там, де не вистачало учнів, створювалися спеціальні класи в звичайній школі. У 1946–1947 навчальному році в західних областях України їх було 1217 з 39,7 тис. учнів, а в 1949–1950 – уже 73 тис. сільської молоді навчалися в 1618 школах [V, 3, 4; IX, 2].

З січня 1949 р. на селі була запроваджена загальна обов'язкова семирічна освіта. Відновилося складання випускних іспитів на атестат зрілості. Кращих випускників нагороджували золотими і срібними медалями [12, 359].

У західному регіоні України у перші післявоєнні роки відсоток вступу випускників четвертих класів до п'ятих був значно нижчим, ніж по республіці. До початку 50-х років цей розрив значно скоротився. Впродовж 1946–1955 рр. семирічну освіту отримали сотні тисяч сільської молоді. У Закарпатській області за цей період число учнів, які закінчили 7 класів, збільшилося з 2,4 тис. до 15,8 тис. чоловік, у Дрогобицькій – з 2,6 тис. до 16,6 тис. чоловік [4, 83].

Велика робота була проведена по ліквідації неписьменності серед дорослого населення. В 1945–1946 навчальному році в західних областях України діяло 3257 шкіл і 11747 гуртків по ліквідації неписьменності, в яких навчалось 211,7 тис. осіб. У 1947–1948 рр. органи народної освіти виділили для лікнепу 10 тис. учителів, 17 тис. учнів старших класів, 2,8 тис. громадських методистів [4, 116]. Офіційна статистика стверджує, що за 1945–1954 рр. у сільській місцевості західного регіону України ліквідували неписьменність 697,6 тис., а малописьменність – 695,0 тис. чоловік [111, 5; VI, 8, 11, 13, 14, 24, 27, 29, 32, 39; VII, 4; X, 7; XI, 4].

Однак реальний стан справ був значно складнішим, ніж його зображувала більшовицька пропаганда. На місцях, у погоні за високими результатами, значно завищували показники, панував формалізм та показуха, вдавалися до приписок. Але безперечним є те, що у післявоєнне десятиліття було подолано безграмотність

серед дорослого населення західного регіону України, в тому числі селянства. Неписьменними залишилися поодинокі люди, зокрема похилого віку.

Швидко розвивалась мережа вищих та середніх спеціальних закладів. Кількість ВЗН у західному регіоні України за п'ять повоєнних років збільшилася з 5 до 25. У 1950 – 1951 навчальному році в інститутах та університетах було близько 30 тис. студентів. Водночас у 110 технікумах навчалось майже 29 тис. учнів. Питома вага студентів, які народилися в західному регіоні України, у 1946р. становила 37 відсотків, а в 1953 р. – понад 57 відсотків [12, 350].

З метою насадження комуністичної ідеології радянська влада відкривала на селі клуби, бібліотеки, хати-читальні. Влітку 1946 р. в західних та Ізмаїльській областях діяло 4442 сільських клуби і хати-читальні. Вони були на території кожної сільради [X111, 30]. У клубах, хатах-читальнях проводилися лекції. В травні 1947 р. у с. Дзвиняч на Тернопільщині був створений перший у західних областях України сільський лекторій. У 1948 р. їх уже було 925, а в 1950 р. – біля 4-х тис., в яких нараховувалося 12 тис. лекторів [4, 79].

У постанові політбюро ЦК КП(б)У від 1 червня 1948 р. ставилося завдання, щоб “у кожному без винятку селі працював клуб, хата-читальня або червоний куток. У найближчий час звільнити всі приміщення клубів та інших культурно-освітніх закладів, які використовуються не по призначенню” [5, 333].

До 1950 р. в західному регіоні України кількість клубів та хат-читалень зросла до 6030. Водночас діяло 218 районних і 6223 масових сільських бібліотек (в 3,5 рази більше у порівнянні з 1946р.). Книжковий фонд їх складав 3,9 млн. примірників [V11, 1 – 3].

Щоб “очистити” бібліотеки від національних надбань на місцях створювалися спеціальні комісії. Вони вилучали із книжкового фонду “буржуазно-націоналістичну” та релігійну літературу. У 1946 р. лише із бібліотек Чернівецької області було вилучено 3761 примірників “ворожих видань” [11, 7].

При культурно-освітніх установах функціонували різноманітні гуртки. Селяни брали участь у діяльності хорових, драматичних, музичних, танцювальних та інших колективів. Про ріст аматорських колективів

свідчать такі дані: у 1946 р. в західних областях України працювало 3748 гуртків художньої самодіяльності, а в 1950 р. – 10663, в яких брали участь 132,8 тис. чоловік [4, 364].

Відбувалися зміни в жанрах художньої самодіяльності. У 40-х роках домінували хоріві та сольні співи, драмгуртки. На початку 50-х років поряд із ними виникають вокальні групи, художні ансамблі, духові та симфонічні оркестри. Так, в 1951 р. у Бібрському районі Львівської області створено симфонічний оркестр – одині із перших в Україні. Такі оркестри були організовані в Глинянському та Великомоствівському районах Львівської області, Берегівському районі Закарпатської [8, 265].

У ряді сіл сформувалися хороші аматорські колективи. З високою професійною майстерністю виступали ансамбль бандуристів с.Струсів Микулинецького району Тернопільської області, хор с.Уховець Ковельського району Волинської області, ансамбль сопілок с.Хеліт Косівського району Станіславської області та ін.

З метою поширення радянських книг серед селянства бібліотеки використовували різноманітні форми роботи: колективні читання художньої літератури, газет, журналів; книжні виставки, читацькі конференції, літературні огляди. У віддалених населених пунктах, присілках та хуторах організовували носіння книг по домівках та пересувні бібліотеки. Так, у с.Плоске Путилівського району Чернівецької області була сформована пересувна бібліотека на гірському пасовищі, книжковий фонд якої складав 2 тис. примірників [XII, 233].

У духовному житті селянства важлива роль належала радію. Різно зросли темпи радіофікації села. Якщо в 1950 р. у Чернівецькій області працювало 15 тис. радіоточок, то в 1951 р. – більше 22, а у 1952 р. – майже 37 тис. У Львівській області за 1950-1960 рр. кількість радіоточок у сільській місцевості збільшилася у 14,4 раз [12, 159].

Держава надавала пріоритет розвитку кіномережі. Станом на 1 січня 1945 року створено 135 державних кіноустановок. З 209 райцентрів на цей час кінофіковано 206. У Тернопільській області число сільських кіноустановок за 1946-1947 рр. збільшилось з 57 до 97, Станіславській – з 38 до 63 [1, 68; 10, 265]. У 1946 р. у селах

західного регіону України нараховувалося 270 кіноустановок, а в 1950 р. – 1211. На 5 – 6 сільрад припадала одна кіноустановка. Тому не випадково, що в цей час практикувалися кінофестивалі. Селянам з віддалених населених пунктів у центральних садибах показували радянські кінофільми, які мали в основному агітаційний характер [VIII, 61 – 62; 6, 495].

Духовне насилля стало домінуючим у пропагандистській роботі. За допомогою різних форм діяльності галичанам, буковинцям, закарпатцям нав'язувалися утопічні комуністичні міфи, які панували в СРСР. Вони мали переконати їх в тому, що суспільство прямує до щасливої мети. Особливо багато уваги радянська влада приділяла пропагандистським акціям, спрямованим на утвердження колгоспного ладу та дискредитацію, розкол і зрештою знесення українського національно-визвольного руху. Для цього використовувалася формула “українсько-німецькі націоналісти”. Розрахунок був на те, щоб посіяти серед населення сумнів у можливості успішного спротиву режимові та недовіри його до ОУН і УПА.

Стан політично-пропагандистської роботи у Західній Україні не викликав особливого оптимізму в Москві. У вересні 1944 року ЦК ВКП(б) ухвалив спеціальну постанову “Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР” [3, 126 – 132]. У листопаді того ж року в Україні відбувся пленум ЦК КП(б)У, який розглянув хід виконання цієї постанови, підкресливши, що робота по її реалізації “розгортається повільно” [5, 94].

В наступні роки це питання неодноразово порушувалося у партійних документах. За підрахунками дослідника Ю. Шаповала, впродовж 1946 – 1951 рр. було 12 партійних постанов з ідеологічних питань. Але ефективність пропагандистських заходів залишалася низькою. У більшості сіл агітколективи не працювали, лекції проводилися дуже рідко. Населення не дуже поспішало на пропагандистські заходи. Ранок неділі був відданий церкві, а вечір – кіносеансу або танцям у клубі.

Активна боротьба з неписьменністю, розширення мережі початкової, середньої та вищої освіти, культосвітніх установ давали змогу радянській владі не тільки завойовувати симпатії певної

частини західних українців, а й створювати передумови для появи нового покоління інтелігенції, спираючись на яку можна було б значно посилити свій вплив на місцеве населення.

Нав'язування пріоритету однієї ідеології призвело до одноманітності в духовній сфері, позбавило її внутрішніх джерел саморозвитку. Культура під тиском тоталітаризму втрачала свій національний зміст і регіональну специфіку. Послідовно проводилася русифікація, зневажалася українська культура та мова, фальсифікувалася історія народу. Багато елементів традиційно-побутової культури зазнавали утисків. Владою насильно закривалися церкви, викорінювалася християнська мораль, насаджувався вульгарний атеїзм. Упродовж 1944 – 1947 рр. в Україні було закрито 148 церков, у переважній більшості на сході республіки. У західних областях, побоюючись викликати дальшу напругу серед віруючих, влада вдавалася до закриття у виняткових випадках. За цей час закрито всього три храми, в т. ч.: у Львівській області – 1, Волинській – 1, Рівненській – 1 [12, 143].

Представники Ради у справах Руської православної церкви в областях вели активну боротьбу за обмеження діяльності духовенства. Особливо контролювалося дотримання заборони обходів з молитвами домівок прихожан перед великими святами. Священиків та інших духовних осіб залучали до виконання трудових повинностей. Для церкви заборонялася будь-яка благодійна діяльність, а також відправа панахид на братських могилах у скверах, парках та лісах. Влада протиставляла радянські свята церковним [12, 140].

Отже, духовне життя західноукраїнського селянства у досліджуваній період було неоднозначним і суперечливим. З одного боку, відбувся значний поступ у розвитку освіти. Сотні тисяч селян подолали неписьменність та малописьменність, здобули початкову, семирічну, середню й вищу освіту. На селі була створена широка мережа культосвітніх закладів. Зріс культурно-технічний рівень селянства. З другого боку, посилилася духовна деградація: радянська влада нищила національну свідомість, християнську мораль, селянський уклад та побут, насаджувала комуністичну догматику. Однак традиційні впливи й уподобання залишалися

домінуючими. Більшість селян продовжували дотримуватися віковичних традицій.

Матеріали даного дослідження можуть слугувати для подальшого вивчення проблеми історії селянства України.

- I. Державний архів Тернопільської області. – Ф. П.1. – Оп. 1. – Спр. 1410.
- II. Державний архів Чернівецької області. – Ф. Р. 1068. – Оп. 1. – Спр. 532.
- III. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (дазі – ЦДАВО України). – Ф 582. – Оп. 10. – Спр. 53.
- IV. ЦДАВО України. – Ф 582. – Оп. 10. – Спр. 96.
- V. ЦДАВО України. – Ф 582. – Оп. 10. – Спр. 103.
- VI. ЦДАВО України. – Ф 582. – Оп. 10. – Спр. 105.
- VII. ЦДАВО України. – Ф 582. – Оп. 10. – Спр. 110.
- VIII. ЦДАВО України. – Ф 582. – Оп. 10. – Спр. 192.
- IX. ЦДАВО України. – Ф 582. – Оп. 10. – Спр. 351.
- X. ЦДАВО України. – Ф 582. – Оп. 10. – Спр. 355.
- XI. ЦДАВО України. – Ф 582. – Оп. 10. – Спр. 419.
- XII. ЦДАВО України. – Ф 5116. – Оп. 9. – Спр. 352.
- XIII. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 70. – Спр. 1149.

1. Бойко О. Історія України. – К.: Академія, 1999. – 568 с.
2. Жулканич Н. Аграрно-виробничі та соціально-економічні відносини на Закарпатті. – Ужгород: Вид-во Ужгородського національного ун-ту, 2002. – 180 с.
3. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Видання восьме. Т. 6. – К.: Політвидав України, 1980. – 523 с.
4. Кошарний І.Я. У сузір'ї соціалістичної культури: Культурне будівництво у возз'єднаних областях УРСР (1939-1958 рр.). – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1975. – 240 с.
5. Літопис УПА. Нова серія. Т.3. – Київ-Торонто: Літопис УПА, 2001. – 648 с.
6. Народне господарство Української УРСР в 1960 році. Статистичний збірник. – К: Держстатвидав, 1961. – 550 с.
7. Новітня історія України 1900-2000 / А. Слюсаренко, В. Гусев, В. Дрожжин. – К.: Вища школа, 2000. – 664 с.
8. Островский В.Б. Колхозное хозяйство: Политика партии в деревне и ее социально-экономические результаты. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1967. – 220 с.

9. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Ч.1. – Полтава: Вид-во Полтавського педуніверситету, 1999. – 430 с.

10. Радянське Прикарпаття. 1939 – 1959 рр. Документи і матеріали. – Ужгород: Карпати, 1964. – 535 с.

11. Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції: 20 – 50-ті роки ХХ ст. – К.: Наукова думка, 1994. – 352 с.

12. Шаповал Ю., Даниленко В. Мороз перед “відлигою” // Історія України. Нове бачення. Т.2. – К.: Україна, 1996. – С. 329 – 362.

13. Юрчук В. Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні. – К.: Наукова думка, 1995. – 348 с.

14. Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30-50-х років ХХ століття. – Луцьк: Настир'я, 1999. – 182 с.

Сеньків Михайл. Западноукраинское село: духовная жизнь крестьянства (др. пол. 40-нач. 50-х гг. ХХ ст.) В статье показано, что духовная жизнь западноукраинского крестьянства в исследуемый период была противоречивой. Сотни тысяч крестьян преодолели неграмотность и малограмотность, получили начальное, семилетнее, среднее, высшее образование. Возрос их культурно-технический уровень. Одновременно советская власть уничтожала национальное сознание, христианскую мораль, крестьянский уклад и быт, насаждала коммунистическую догматику.

Ключевые слова: западноукраинское село, крестьянство, образование, культпросветительные учреждения, духовная жизнь.

Mykhailo Senkiv. The West-Ukrainian village: the spiritual life of peasants (the second half of 40-s- the beginning of 50-s ХХ th cen.) In the article it has been shown that the spiritual life of the West-Ukrainian peasants in the investigated period was contradictory. Thousands of peasants overcame illiteracy and semi-literacy, and got secondary and higher education. Their cultural-technical level has grown. Simultaneously the soviet power was destroying national consciousness, Christian morality, peasants structure and way of life, implanted the communist dogma.

Key words: West-Ukrainian village, peasantry, education, cultural and educational establishments, spiritual life.